

พุทธอธิปไตย 3 กับมุมมองความเห็นต่าง Three Buddha Adhipateyyas with the Different Views

พิสุทธิ์พงศ์ เอ็นดู¹, วิโรจน์ ทองปลิว²

Pisutpong Endoo¹, Wirote Thongplew²

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์¹, มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์²

Rajamangala University of Technology Isan, Surin Campus¹,

Surin Rajabhat University²

Corresponding Author, E-mail: promise_guy@Hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอหลักพระพุทธศาสนาเรื่องพุทธอธิปไตย 3 ที่สะท้อนถึงมุมมองความเห็นต่างของคน โดยศึกษารวบรวมข้อมูลและสังเคราะห์จากข้อมูลแหล่งต่าง ๆ เช่น หนังสือที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา งานค้นคว้าวิจัยและตำราอื่นที่น่าเชื่อถือได้ หัวข้อที่ได้นำเสนอในบทความนี้ประกอบไปด้วยหัวข้อหลักดังนี้ 1) อธิปไตย: รากศัพท์และความหมาย 2) ความเห็นต่างของมนุษย์: มุมมองของนักจิตวิทยา 3) ความเห็นต่างของมนุษย์: มุมมองในพระพุทธศาสนา 4) พุทธอธิปไตย 3 กับการจำแนกความคิด และ 5) การประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ปัญหาเรื่องความเห็นต่างจากการวิเคราะห์พบว่า ความเห็นต่างในสังคมมีลักษณะสัมพันธ์กับหลักธรรมในเรื่องอธิปไตย ซึ่งความเห็นต่างเหล่านี้มีสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ สาเหตุภายในและภายนอก โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่สะท้อนสาเหตุภายในอย่างเห็นชัดเจน

คำสำคัญ: พุทธอธิปไตย; อธิปไตย 3; มุมมองความเห็นต่าง

Abstract

This academic paper aims to present the doctrines of Buddhism on three Buddha Adhipateyyas resulting in people's different points of views. This study is collected and synthesized from many sources consisted of the important books of Buddhism, research books, and other reliable academic books. In the details of this paper, it consists of

5 main topics. All of them are 1) Adhipateyya: root and meaning; 2) different views of people: psychologists' perspectives; 3) different views of people: Buddhist perspectives; 4) three Buddha Adhipateyyas for classification of ideas; and 5) to apply for solving the problem of different views. The result of this study is that the different views of society are related to three Buddha Adhipateyyas. All different views occur from two main causes that are internal and external. Especially in Buddhism it obviously reflects the internal cause.

Keywords: Buddha Adhipateyya; Three Buddhist Supremacies;
Different Views

บทนำ

มนุษย์ คือ สัตว์สังคมที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเมือง มีความหลากหลายทั้งวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนา แม้กระทั่งการดำรงชีวิตในลักษณะความเป็นชนชั้นที่แตกต่างกัน เมื่อมนุษย์จำนวนมากอยู่รวมกันเป็นกลุ่มสังคมขนาดใหญ่ ปัญหาต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นตามมา และหนึ่งในปัญหาเหล่านั้น คือ ความขัดแย้งทางความคิดเห็นที่แตกต่างกันในท่ามกลางสังคมไทยปัจจุบัน ความขัดแย้งทางความคิดเห็นต่างที่เกิดขึ้นนำมาซึ่งความแตกแยกทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตผู้คนในสังคมไทย มีความคิดเห็นต่างในเรื่องความเชื่อทางปรัชญา ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และเหตุการณ์บ้านเมืองทางสังคมเหล่านี้ อะไร คือ

สาเหตุหลักแห่งความคิดเห็นต่างของคนไทยในปัจจุบัน

อธิปไตยเป็นหลักธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา หากนำมาวิเคราะห์เพื่อตอบโจทย์หาข้อสรุปความคิดเห็นต่างของคนไทยสามารถสรุปในภาพรวมได้ว่า คนไทยมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันมาจำแนกตามองค์ประกอบหลัก ๆ ตามอธิปไตย 3 ประการ ได้แก่ 1. อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ 2. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ 3. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2551: 107)

จุดประสงค์ของบทความความวิชาการเรื่องนี้ จะเสนอมุมมองเกี่ยวองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้คนจำนวนมากมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน จากมุมมองของนักจิตวิทยาและหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา

โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมเรื่องพุทธอธิปไตย 3 ซึ่งนำมาวิเคราะห์ เพื่อจำแนกความเห็นต่างของคนไทยโดยรวมและได้นำเสนอหลักธรรมพระพุทธศาสนาที่สำคัญอื่น ๆ เพื่อประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาเรื่องความเห็นต่างของคนไทยด้วย

เนื้อเรื่อง

พุทธอธิปไตย: ในแง่ของความหมาย

คำว่า พุทธอธิปไตย มาจากการผสมคำสองคำ คือ พุทธ หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน หรือหมายถึงพระพุทธศาสนา คือ ศาสนาของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน กับคำว่า อธิปไตย ที่หมายถึง ภาวะที่ยึดถือเอาเป็นใหญ่หรือความเป็นใหญ่ในภาวะที่ยึดถือไว้ครอง เมื่อรวมกัน พุทธอธิปไตย จึงหมายถึง สิ่งที่ดีหรือภาวะความเป็นใหญ่ตามหลักพระพุทธศาสนา

คำว่า อธิปไตย เป็นภาษาบาลีมาจากคำว่า อธิ (ยิ่ง, ใหญ่, ทับ) + ปไตย (มาจากคำว่า ปติ แปลว่า เจ้า, ผัว) 2 คำรวมกันเป็น อธิปไตย ในที่นี้แปลได้ว่า เจ้าผู้ยิ่งใหญ่

ในพจนานุกรมไทย-เขมร เขียนเป็นคำอ่านเป็นภาษาบาลีว่า อธิเบเตย อ่านว่า อะทิปะไต (กาญจนา นาคสกุล, 2548: 1089) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เขียนเป็นคำอ่านว่า

อะทิปะไต หรืออะทิปะไต แปลว่า อำนาจสูงสุดของรัฐที่จะใช้บังคับบัญชาภายในอาณาเขตของตน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2548: 107) ให้คำจำกัดความว่า อธิปไตย คือ ความเป็นใหญ่หรือภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ จากคำจำกัดความข้างต้น สามารถกล่าวได้ว่า อธิปไตยหมายถึง ภาวะที่ยึดถือเอาเป็นใหญ่หรือความเป็นใหญ่ในภาวะที่ยึดถือไว้ครอง คือ ภาวะการณ์ที่ยึดถือหรือตั้งมั่นในความเป็นใหญ่

อธิปไตยเป็นพุทธพจน์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาจากจำนวนพุทธพจน์ที่มีอยู่ทั้งหมด 84,000 พระธรรมชั้นตรี ซึ่งถูกรวบรวมเอาไว้ในพระไตรปิฎก อธิปไตยแบ่งออกเป็น 3 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 40: 201) ได้แก่

1. อัตตอธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาความคิดของตัวเองโดยมองพื้นฐานจากสิ่งรอบกายตัวเองไม่ว่าจะเป็นจากฐานะทางสังคม ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ความรู้ อำนาจของตนเองเป็นใหญ่ เวลาคิดที่จะกระทำการด้วยสิ่งใด มักจะยกเอาความคิดหรือเคารพเอาความคิดตัดสินใจตนเองเป็นใหญ่ สามารถกล่าวได้ว่า บุคคลที่เป็นอัตตอธิปไตยกลุ่มนี้ ก็คือเป็นบุคคล

ผู้เป็นเผด็จการทางความคิดหรือเอกบุคคลเผด็จการทางความคิด

ลักษณะเฉพาะโดยภาพรวมของบุคคลที่มีความคิดเป็นอัตตาธิปไตย มีลักษณะของบุคคลที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น ถือเอาความคิดตามใจตัวเองเป็นเรื่องสำคัญ มีจิตใจจมอยู่ในความเชื่อตามความปรารถนาอารมณ์ความคิดของตนเอง มีความยึดมั่นและรู้สึกภาคภูมิใจว่าตัวเองได้กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง คิดและกระทำการสิ่งใดมักอยู่เหนือการใช้เหตุผลและการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ อะไรที่ไม่เป็นไปตามที่ตนเองเชื่อถือว่าไม่ถูกต้อง และแม้มีบุคคลอื่นที่มีความรู้มากแนะนำหรือให้คำปรึกษา แต่สุดท้ายอำนาจการตัดสินใจจะอยู่ที่ความคิดตัวเองเป็นสำคัญ

2. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ยึดถือความคิดตามความนิยมของชาวโลกหรือจำนวนผู้คน ถือเอากลุ่มคนจำนวนมากเป็นใหญ่ เราเรียกบุคคลที่เป็นโลกาธิปไตยว่า คนธิปไตย คือ ถือความคิดตามหมู่คนจำนวนมากเป็นใหญ่

ลักษณะของคนที่เป็นโลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ อะไรก็ตามที่ชาวโลกเขานิยมชมชอบ แม้จะเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายหรือถูกศีลธรรมก็

ตาม ก็ทำไปตามความคิดเห็นของโลกหรือความคิดเห็นของชาวบ้าน ซึ่งบางทีก็ทำให้ตัวเองต้องกลายเป็นคนอ่อนแอ หรือในบางครั้งเราอาจจะเห็นว่า เมื่อมติของคนส่วนมากมีความคิดเห็นอย่างนี้ แม้ว่าสิ่งนั้นมันอาจเป็นการทำลายผลประโยชน์ของคนอื่นหรือเป็นการลบลู่เกียรติและชื่อเสียงของคนใดคนหนึ่งก็ตาม

3. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ยึดหลักการตามความเป็นจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ถือเอาเหตุผลเป็นใหญ่ ตรวจสอบตามข้อเท็จจริง รับฟังการแสดงความคิดเห็นและพิจารณาอย่างถี่ถ้วนด้วยสติปัญญา มองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบธรรมด้วยความเคารพในหลักการ กฎ ระเบียบ และกติกา

ลักษณะเฉพาะของบุคคลที่เป็นธรรมาธิปไตย ถือความคิดเห็นตามหลักความถูกต้องเป็นใหญ่ อันถือได้ว่าเป็นหัวใจที่ปรากฏอยู่ได้ทั้งในโลกาธิปไตยและอัตตาธิปไตย เพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำกับให้ผู้กระทำยึดมั่นความคิดเห็นที่อยู่หลักในศีลธรรมอันดีงาม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2542: 17-19) ได้สรุปถึงกฎเกณฑ์หลักธรรมอันดีงามไว้ว่า

บุคคลมีผู้มีหลักธรรมอันดีงามนั้น จะต้องประกอบไปด้วย

1. มีสุจริตทั้งสาม คือ มีความประพฤติดีประพฤติชอบ 3 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 305: 260) ได้แก่ 1) กายสุจริต คือ มีความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยกาย 2) วาจาสุจริต คือ มีความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยวาจา 3) มโนสุจริต คือ มีความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยใจ

2. ประพฤติตามอารยธรรม โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรมบท 10 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 347: 362-363) คือ

1) ทางกาย 3 ประการ คือ (1) ละเว้นการฆ่า การสังหาร การเบียดเบียน มีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน (2) ละเว้นการแย่งชิงลักขโมยและการเอาไรต์เอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน (3) ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจหรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน

2) ทางวาจา 4 ประการ คือ (1) ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจาก

ความจริง เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ (2) ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยงสร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี (3) ละเว้นการพูดคำหยาบคาย เสียหาย พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลชวน (4) พูดเพื่อแจ้ง

3) ทางใจ 3 ประการ คือ (1) ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละ ทำใจให้เพื่อแผ้วถางขวาง (2) ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือจ้องที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน (3) มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

3. มีศีล 5 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 315: 302-303) และหลักความประพฤติ 10 ข้อข้างต้นเป็นธรรมจริยาและเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อม ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ท่านสอนว่า ผู้นั้นถึงควบคุมตนให้ได้ในทางกายและวากาก่อนเป็นอย่างน้อยด้วยการประพฤติตามหลักศีล 5 ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยา 10 ประการนั้น ก็ยังจะได้ชื่อว่า มีศีลธรรมอันดีงาม คือ 1) เว้นจากปาณาติบาต ละเว้นการ

ฆ่า ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย
2) เว้นจากทินนาทาน ละเว้นการลัก
ขโมยเบียดเบียนแย่งชิง ไม่ประทุษร้าย
ต่อทรัพย์สิน 3) เว้นจาก
กาเมสุมิฉฉาจาร ละเว้นการประพฤ
ติผิดในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรัก
ของหวง อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิ
และจิตใจ ตลอดจนทำวงศ์ตระกูลของ
เขาสืบสน 4) เว้นจากมุสาวาท ละเว้น
การพูดเท็จโกหกหลอกลวง ไม่
ประทุษร้ายเขา หรือประโยชน์สุขของ
เขาด้วยวาจา 5) เว้นจากสุราเมรัย ไม่
เสพเครื่องดองของมีเมาสิ่งเสพติด
อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทมัวเมา
ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาด
สติ เช่น ทำให้เกิดอุบัติเหตุ อย่างน้อยก็
เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคง
ปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

ความเห็นต่างของมนุษย์: มุมมองของนักจิตวิทยา

ประชากรในประเทศไทยปี
พ.ศ. 2556 มีประชากรไทยจำนวน
ทั้งสิ้น 64,623,000 คน โดยแบ่งตาม
เพศชายจำนวน 31,438,000 คน เพศ
หญิงจำนวน 33,185,000 คน
(Institute for Population and
Social Research, Mahidol
University, 2013) ซึ่งแต่ละคนต่างก็มี
สติปัญญา ความคิดแตกต่างกันไป
อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของ

นักจิตวิทยาได้สรุปสาเหตุสำคัญของ
ความคิดเห็นอันแตกต่างกัน ดังนี้

1. ความแตกต่างทาง
พันธุกรรม (Heredity) ทำให้คนเรามี
ลักษณะที่แตกต่างกัน ลักษณะต่าง ๆ
ที่ได้รับถ่ายทอดจากบรรพบุรุษโดยทาง
พันธุกรรมจะทำให้คนแตกต่างกัน ไม่
ว่าจะเป็นเชื้อชาติ (Race) เพศ (Sex)
ความบกพร่องบางอย่างทางร่างกาย
เช่น ลักษณะของความเจริญเติบโต วัย
หรือบุคลิกภาพ สติปัญญา
ความสามารถที่มีแต่กำเนิด พฤติกรรม
ผิดปรกติอันเนื่องมาจากพันธุกรรม
 เป็นต้น

2. ความแตกต่างจาก
สิ่งแวดล้อม (Environment) ได้แก่ สิ่ง
รอบตัวที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการทาง
ความคิดไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา
อบรม ประสบการณ์และการเรียนรู้
ของแต่ละคน ระบบของสังคมและ
วัฒนธรรมของแต่ละชาติ การเลี้ยงดู
ของบิดามารดา การได้รับอุบัติเหตุทำ
ให้สมองหรือร่างกายได้รับความ
กระทบกระเทือนกลายเป็นคนปัญญา
อ่อน พิการ รวมทั้งระบบความคิดที่
พิการ รวมเรียกระบบการนี้ว่า
กระบวนการพิการทางความคิด

3. ความแตกต่างทางการ
ได้รับสภาพข่าวสารจากสื่อมวลชน วิทยุ
โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์

รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์ข่าวสารออนไลน์ว่ามีมากหรือน้อยแตกต่างกันอย่างไร

4. ความแตกต่างระหว่างบุคคลทางด้านร่างกาย เช่น ความสูง ความต่ำของร่างกาย ผิวเนื้อหยาบ ผิวเนื้อละเอียด ผมหด ผมหาง ผมหยาบ ผมหด ผมหักสกร จมูกโด่ง จมูกแบน ปากเล็กปากแบน ปากหนา ตาชั้นเดียว ตาสองชั้น รวมทั้งบุคลิกภาพด้านอื่น ๆ

5. ความแตกต่างระหว่างบุคคลทางด้านชาวปัญญา เช่น ความแตกต่างของบุคคลในความสามารถที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการคิดและความสามารถในการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในเชิงนามธรรมและรูปธรรมที่แตกต่างกันออกไป

6. ความแตกต่างระหว่างบุคคลทางด้านอารมณ์ของบุคคลในความสามารถที่จะควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ขณะที่เกิดอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อารมณ์กลัว อารมณ์โกรธ อารมณ์รัก พอใจ ยินดี ตื่นเต้น การแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ต้องแสดงออกอย่างเหมาะสมแต่ในสถานการณ์

7. ความแตกต่างระหว่างบุคคลทางด้านสังคม คือ ความแตกต่างของบุคคลในความสามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับบุคคลและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ของสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่และของสังคมอื่น ๆ

มนุษย์ตั้งแต่เกิดมาต้องอยู่ในระบบของสังคม ตั้งแต่สังคมครอบครัว เพื่อนบ้าน โรงเรียน บุคคลต้องปรับตัวให้เข้ากับสังคมทั้งสิ้น (กันยา สุวรรณแสง, 2538; จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ, 2547; พิชญ์สิริ โค้วตระกูล และสุธีรา เฝ้าโกศลิต, 2538; สุชา จันทน์เอม, 2531)

กฤษฎา ศักดิ์ศรี (2534: 128) ได้กล่าวถึงลักษณะความแตกต่างของคน รวมถึงลักษณะความแตกต่างแห่งรากเหง้าของความคิดของคนทั่วไปว่า ลักษณะของมนุษย์และกระบวนการทางความคิดมีลักษณะที่ต่างกัน เพราะสาเหตุเหล่านี้ คือ

1. เชื้อชาติ ทำให้มนุษย์มีรูปร่างหน้าตา สีผิวกาย ผสมปนแตกต่างกันไปรวมถึงระบบความคิดด้วย

2. ศาสนา หล่อหลอมให้มนุษย์มีความเชื่อถือ อบรมสั่งสอนให้ยึดมั่นมาต่างกัน ต่างคนต่างศาสนาก็ย่อมต่างความนึกคิด แล้วแต่ศาสนาจะอบรมสั่งสอนอย่างไร

3. การกระทำ ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ เช่น คนที่ฝึกหัดให้มีกิริยามารยาทเรียบร้อยหรือทำทางที่สง่าผ่าเผย ก็จะเป็นผู้มีกิริยาเรียบร้อยสง่าผ่าเผย ส่วนผู้ที่มิได้ฝึกหัดอาจมีพฤติกรรมตรงกันข้ามหรือตามความ

เคยชินที่ทำอยู่เสมอ เช่น รับประทานอาหาร
อาหารมูมาม เคี้ยวอาหารเสียงดัง

4. วัย ผู้ให้ ญ่ ย่อ ม มี
ประสบการณ์ ความสุขุมเยือกเย็น ผ่าน
ชีวิตมามากกว่า จึงแตกต่างกับเด็กหรือ
ผู้มีวัยอ่อนกว่า เนื่องจากสมรรถภาพ
ความนึกคิด วุฒิภาวะต่างกัน

5. ความแข็งแรง การที่บุคคล
มีร่างกาย จิตใจ แข็งแรงหรืออ่อนแอ มี
โรคภัยไข้เจ็บรบกวน ทำให้บุคคลเกิด
ความแตกต่างกัน รวมทั้งระบบ
ความคิด

6. การอบรมสั่งสอน บุคคลที่
ได้รับการฝึกอบรมสั่งสอน เลี้ยงดูมา
ต่างกัน ย่อมทำให้เกิดความแตกต่าง
กันได้

7. เพศหญิงชาย ย่อมมีความ
แข็งแรง ความมั่นคง ห้วนไหว
ความรู้สึ ก ผิด ชอบ บ ยึด มั่น ใน
ขนบธรรมเนียมและเชื่อที่ต่างกัน ชาย
ชอบบู๊ ต่อสู้โลดโผน หญิงชอบสวยงาม
ละเอียดอ่อน

8. การศึกษา ความรู้มากหรือ
น้อยย่อมทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลง มี
ความรู้ ความเข้าใจ รู้สึ ก นึกคิดต่างกัน

9. ฐานะทางเศรษฐกิจ ความ
รวยความจนทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลง
และแตกต่างกันไปหลายอย่าง เช่น
ความเชื่อถือ ศรัทธา ความมั่นใจ
บุคลิกภาพ ความคิด นิสัยใจคอ
เปลี่ยนไปเมื่อฐานะเปลี่ยนไป คนจน

อาจรู้จักนอบน้อมถ่อมตน แต่คนรวย
ส่วนใหญ่มีคณับหน้าถือตามาก ทำให้
เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองสูง

10. ถิ่นกำเนิด สภาพดินฟ้า
อากาศของแต่ละภาค ย่อมมีส่วนหล่อ
หลอมให้มนุษย์มีบุคลิกภาพและนิสัยใจ
คอแตกต่างกัน ทางเหนืออากาศหนาว
เย็นสบาย ทำให้คนเมืองเหนือใจดี เป็น
มิตรกับคนทั่วไป ทางใต้ต้องผจญกับ
ดินฟ้าอากาศแปรปรวนอยู่ตลอดเวลา
ลมพัดแรงและเสียงดัง อากาศร้อน ทำ
ให้คนภาคใต้ต้องทำตนหรือพูดแข่งกับ
เวลาและเสียงลมทะเล ส่วนใหญ่จึงพูด
เร็ว

11. ภาษา มนุษย์ในโลกนี้มี
ภาษาที่ใช้พูดติดต่อสื่อสารแตกต่างกัน
หลายร้อยหลายพันภาษา ทำให้มนุษย์
ติดต่อกันได้บ้างไม่ได้บ้าง เข้าใจกันได้
ไม่สนิทใจ อาจเกิดความรู้สึ ก ขัดแย้งดู
หมิ่นดูแคลน เหยียดหยามกันได้ การ
สื่อด้วยภาษาที่แตกต่างกัน เราต้อง
พยายามเข้าใจเป็นกลาง มองคนในแง่ดี
เพราะบางทีการตีความของภาษาไม่
ตรงหรือถูกต้องตามวัตถุประสงค์ที่
แท้จริงของผู้พูด ถ้าผู้ฟังฟังแล้วปักใจ
เชื่อโดยไม่ไตร่ตรองเสียก่อน มิตรภาพ
อาจบิดเบือนได้อาจจะทำให้เกิด
ความคิดที่แตกต่างกันได้ด้วย

12. กฎหมาย ขนบธรรมเนียม
ประเพณี ก็มีผลทำให้คนเราแตกต่าง
กันรวมทั้งความคิดด้วย เช่น ประเทศ

ทางอาหรับอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้ถึง 5 คน โดยไม่ผิดกฎหมาย แต่เมืองไทยเรากล่าวว่าคนเดียวเท่านั้นที่ถูกต้องตามกฎหมาย

13. อิทธิพลของกลุ่ม บรรดาพวกมีอิทธิพล อาจทำให้ความคิด ความเชื่อ ความประพฤติปฏิบัติของคนเราแตกต่างกัน ถ้าเราอยู่ในกลุ่มอิทธิพลซึ่งมีแนวความคิดดีสร้างสรรค์ เราก็เป็นคนดี แต่หากไปอยู่ในกลุ่มโจร ก็กลายเป็นคนไม่ดีตามกลุ่มไป

14. การอาชีพร มีอิทธิพลต่อลักษณะบทบาทและพฤติกรรมของคน อาชีพ นักบวช จำเป็น ต้อง สุขุม เรียบร้อย ขอบทานต้องทำกิริยาท่าทางดู น่าสงสาร พนักงานขายต้องพูดมากพูดเก่ง พูดดี

จากการศึกษาของนักจิตวิทยา ช้างตัน สรุปลสาระสำคัญเกี่ยวกับความแตกต่างของมนุษย์นั้น มี 2 ประการด้วยกัน คือ 1. ความแตกต่างทางกายภาพ 2. ความแตกต่างของสภาพจิตใจ ลักษณะความแตกต่างทั้ง 2 ประการขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ต่าง ๆ ของแต่ละคน เช่น พันธุกรรม สภาพแวดล้อม ฐานะทางครอบครัวที่พวกเขาได้รับมา ซึ่งมีความแตกต่างกับมุมมองในพระพุทธศาสนา

ความเห็นต่างของมนุษย์: มุมมองในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนากล่าวถึงสาเหตุแห่งความแตกต่างของมนุษย์ไว้หลายประการ โดยเฉพาะเรื่องความคิดเห็น ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) 2548: 96) กล่าวว่า มนุษย์มีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาของแต่ละคนที่ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ทั้งที่เป็นความรู้ของโลก และความรู้สำหรับพัฒนาชีวิตที่เป็นหลักธรรม ของแต่ละศาสนา พระพุทธศาสนาเรียกความรู้ประเภทหลังนี้ว่า ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ทั่วไป ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ประกอบไปด้วย 1) จินตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผล 2) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดแต่การสดับ เกิดจากการเล่าเรียน 3) ภวานามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 305: 271; เล่ม 35 ข้อ 768: 503-504)

หลักปัญญา 3 ประการนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้มนุษย์มีพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกัน นอกจากความคิดเห็นที่แตกต่างกันเพราะปัญญา 3 แล้ว จริต คือ สภาวะจิตของคนตามธรรมชาติ หรือลักษณะนิสัยใจคอของคนก็เป็น

พื้นฐานให้เกิดความคิดเห็นแตกต่างกัน ด้วย จริตมี 6 ประการ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 30 ข้อ 85: 304) คือ

1. รากจิริต ผู้มีความประพฤติ หนักไปทางรักสวยรักงาม มีลักษณะ บุคลิกดี น้ำเสียงนุ่มนวลไพเราะ ติดใน ความสวย มีความประณีตอ่อนไหว และละเอียดอ่อน ช่างสังเกตเก็บข้อมูล เก่ง มีบุคลิกหน้าตาเป็นที่ชอบและชื่น ชมของทุกคนที่เห็น วาจาไพเราะ เข้า ใต้กับทุกคน เก่งในการประสานงาน การประชาสัมพันธ์และงานที่ต้องใช้ บุคลิกภาพ

2. โทสจิริต ผู้มีความประพฤติ คิดเห็นและปฏิบัติหนักไปทางรักสวย รักงาม มีลักษณะจิตขุ่นเคือง โกรธง่าย คาดหวังว่าโลกต้องเป็นอย่างที่ตัวเอง คิด พุดตรงไปตรงมา ชอบชี้ถูกชี้ผิด เจ้าระเบียบ เคร่งกฎเกณฑ์ แต่งตัว ประณีต สะอาดสะอ้าน เดินเร็ว

3. โมหจิริต มีลักษณะ ผู้มี ความประพฤติคิดเห็นและปฏิบัติหนัก ไปทางขเลา ง่วงซึม พุดจาเบา นุ่มนวล อ่อนโยน ยิ้มง่าย ไม่ค่อยโกรธใคร ไม่ ชอบเข้าสังคม ไม่ชอบทำตัวเป็นจุดเด่น เดินแบบขาดจุดมุ่งหมาย ไร้ความ มั่นคง

4. สัทธาจิริต ผู้มี ความ ประพฤติคิดเห็นและปฏิบัติหนักไปทาง มีจิตขบขี้ มีความศรัทธาเลื่อมใส มี ความยึดมั่นอย่างแรงกล้าในบุคคล

หลักการหรือความเชื่อถือและความ ศรัทธา คิดว่าตัวเองเป็นคนดี นำ ศรัทธา ประเสริฐกว่าคนอื่น เป็นคน จริงจัง พุดมีหลักการ

5. พุทธิจิริตหรือญาณจิริต ผู้มี ความประพฤติคิดเห็นและปฏิบัติหนัก ไปทางใช้ความคิดพิจารณา มีความคิด อะไรเป็นเหตุเป็นผล มองเรื่องต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริงไม่ปรุงแต่ง พร้อมรับความคิดที่แตกต่างไปจากของ ตนเอง ใฝ่เรียนรู้ ช่างสังเกต มีความ เมตตาไม่เอาเปรียบคน หน้าตาผ่องใส ตาเป็นประกาย

6. วิทกจิริต ผู้มีความประพฤติ คิดเห็นและปฏิบัติหนักไปทางนึกจับคิด ฟุ้งซ่าน มีลักษณะพุดเป็นน้ำไหลไฟดับ ฟุ้งซ่านอยู่ในโลกความคิด มองโลกใน แง่ร้าย หน้าไม่ค่อยยิ้ม อึดอัดสูงคิดว่า ตัวเองเก่ง อยากรู้ อยากเห็น มัก ผิดวันประกันพรุ่ง

มานะ คือ ความสำคัญตน ก็ เป็นสาเหตุให้เกิดความคิดเห็นที่ แตกต่าง มานะมี 9 ประการ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 35 ข้อ 962: 616-617) คือ

1. เป็นผู้เลืกกว่าเขา ถือตัวว่า เลืกกว่าเขา หมายถึง บุคคลยึดตนเป็น ใหญ่ มักเปรียบตนว่าดีกว่า หรือ เหนือกว่าคนอื่นทุกอย่าง เช่น ความ รวย ความมีหน้ามีตาในสังคม ความ หล่อ ความสวย

2. เป็นผู้เลืศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา หมายถึง ตนเองมีความดี กุศล ความคิดอ่าน การศึกษาดีกว่าเขา แต่ด้วยการวางตน ควรจะเป็นตัวอย่าง แก่สังคม กลับสำคัญตน ทำตัวเสมอ ด้วยคนสามัญ หรือเปรียบเหมือนครู วุฒิกวาระสูงกว่า ยังทำตัวสูบบุหรี่ ต้ม เหล้า เสมอกันกับนักเรียน หรือพระผู้ บวชเรียนแล้ว ย่อมมีปัญญาดีกว่า กลับ ทำตัวเสมอคฤหัสถ์ เช่น เล่นหอย ต้ม เหล้า

3. เป็นผู้เลืศกว่าเขา ถือตัวว่า ด้อยกว่าเขา หมายถึง ผู้เป็นมนุษย์ ย่อมมีภูมิภาวะเหนือกว่าภูต ปีศาจต่าง ๆ แต่ก็ยังทำตนเป็นสาวก กราบไหว้ บวงสรวง ด้วยความกลัว ด้วยความ อยากได้ของวิเศษ การนับถือ สิ่งสสารสัตว์เหนือพ่อแม่ เหนือ พระพุทธเจ้า

4. เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่า เลืศกว่าเขา หมายถึง คนในสถานะอัน เสมอกันอยู่ แต่พยายามยกตน สำคัญ ตนให้เหนือกว่า ยกข้อหนึ่งเสมอกัน ก็ จะยกข้ออื่นขึ้นมาข่มบวกเข้าไป ถ้า สามสี่ข้อเสมอกัน ก็ยังมีของพ่อแม่ตน มาบวกเข้าอีก อดว่าตนยังเหนือกว่า

5. เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่า เสมอเขา หมายถึง ภาวะตามจริง มีอยู่ ว่าตนนั้นอยู่ในสถานะทัดเทียมกับ ใคร ๆ ในละแวกนั้น แต่ก็ไม่วาย จะต้องแสดงแข่งขันใคร ๆ ว่าฉันก็มี

เธอมีอะไร ฉันก็มี เรียกว่า แข่งบุญ อดวาสนา นินทาด้วยกิเลส

6. เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่า ด้อยกว่าเขา หมายถึง พวกน้อยใจ ตนเอง ทั้ง ๆ ที่ตัวเอง เรียนหนังสือจบ ด้วยกันกับเพื่อน ชั้นเดียวกัน โรงเรียน เดียวกัน แต่น้อยใจ สำคัญตนว่า ทำไม เขาจึงได้งานดีกว่า เราแย่กว่าทุกอย่าง เรียกว่า ขาดสันโดษโดยสิ้นเชิง

7. เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่า เลืศกว่าเขา หมายถึง บุคคลผู้ขาด คุณธรรม ไม่เจียมตัว เป็นพวกอึ่งอ่าง พองตัว อดความใหญ่ แข่งกับความ ใหญ่ของวัว ในที่สุดก็กายโป่งแตกตาย เป็นพวกไม่เจียมตัว

8. เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่า เสมอเขา หมายถึง ความไม่มีคารวะ ตี ตนเสมอ คล้ายลบหลู่อ่อน ๆ คือ ไม่รู้ สัมมาคารวะ ควรไม่ควร

9. เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่า ด้อยกว่าเขา หมายถึง พวกประชดตน ทดท้อใจ รู้ว่าตัวเองต่ำ จึงไม่ยกคบ หาสมาคมใคร จึงน้อยใจตน ปลีกตน จากสังคม หรือทำตัวให้ต่ำสุด ๆ ไปเลย หรือพวกพระบางรูป ที่โกรธเกลียด สังคม ปิดห้องไม่คบค้าใคร ทำกิจรวม ใคร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2548: 225-226)

จากแนวคิดของนักจิตวิทยา และหลักธรรมพระพุทธศาสนา สามารถกล่าวได้ว่า สาเหตุที่ทำให้คน

ไทยมีความเห็นแตกต่างกัน ทั้งที่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย มีสาเหตุหลักจากรูปลักษณะภายนอก ได้แก่ ร่างกาย ซึ่งเป็นลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกัน และรูปลักษณะภายใน ได้แก่ สภาพจิตใจ ระบบสมอง ระบบความคิด ภูมิปัญญา อันมีรากฐานของการสั่งสมคุณธรรมและอกุศลธรรมที่ของแต่ละบุคคลมากหรือน้อยแตกต่างกันไป

พุทธอธิปไตยกับการจำแนกความคิด

คนไทยมีความคิดเห็นแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อนำอธิปไตยในทางพระพุทธศาสนาทั้ง 3 อย่าง มาจับประเด็น ความคิดเห็นต่างของคนไทยโดยภาพรวมสามารถจำแนกได้ 3 กลุ่ม คือ 1. ถ้าคนไทยถือเอาความคิดตัวเองเป็นใหญ่ เอาความทะนงของตัวเอง เอาทิฐิความเห็น ความเชื่อ ยึดถือส่วนตัว เอาผลประโยชน์ของตนเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ จัดเป็นอัตตาธิปไตย 2. ถ้ามีความคิดเห็นและได้ตัดสินใจไปตามกระแสความนิยม เสียงเล่าลือ หรือแม้แต่ไม่เป็นตัวของตัวเอง คอยฟังว่าใครจะว่าอย่างไร แล้วแต่พวกมากลากไป หรือตามแรงกดดัน จะเอาใจเขา จะหาคะแนน หรือตอบแทนการเอื้อประโยชน์ จัดเป็นโลกาธิปไตย 3. ถ้ามีความคิดเห็นเอาหลักความจริง ความถูกต้องดีงาม หลักการ กติกา เหตุผล ประโยชน์ที่แท้จริงของชีวิต

และสังคมเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ โดยใช้ปัญญาค้นหาข้อมูลตรวจสอบข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง ให้ถ่องแท้ชัดเจนและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วยควมบริสุทธิ์ใจ จัดเป็นธรรมาธิปไตย

พระพุทธศาสนาไม่ได้กล่าวยกย่องบุคคลผู้เป็นอัตตาธิปไตยถือตนเป็นใหญ่ โดยไม่มีหลักธรรมาธิปไตยถือธรรมเป็นใหญ่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยว เพราะถือเป็นจอมเผด็จการทางความคิดที่น่ากลัวอย่างยิ่ง และเช่นเดียวกันพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้กล่าวยกย่องโลกาธิปไตย เพราะถือว่าโลกาธิปไตยเป็นการใช้กฎหมายเพื่่อ้างอิงความถูกต้องและความชอบธรรมให้กับตัวเอง ถือว่าเป็นเผด็จการทางความคิดโดยเอาสังคมหรือชนหมู่มากเป็นเกราะป้องกันความชั่วร้ายหรือความไม่ถูกต้องของตัวเองเอาไว้ อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนากล่าวยกย่องหลักธรรมาธิปไตยมากที่สุด เนื่องจากธรรมาธิปไตยดำรงอยู่กับบุคคลใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นอยู่บุคคลที่มีความคิดเห็นเป็นอัตตาธิปไตยหรือโลกาธิปไตย ก็สามารถทำให้ตัวเองสังคมส่วนใหญ่ ประเทศชาติให้มีการพัฒนาความเจริญรุ่งเรืองต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

การประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ปัญหาเรื่องความเห็นต่าง

เนื่องจากคนไทยมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันมากมาย ทั้งเป็นความคิดที่อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย หรือ แม้ ความคิดเห็น ที่เป็นธรรมาธิปไตย การที่จะทำให้คนไทยทั้งหมดในประเทศมีความคิดเห็นสอดคล้องกันและเป็นไปในทิศทางเดียวกันได้หมดนั้น คงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้พุทธอธิปไตย 3 ประการข้างต้น จะสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องความเห็นต่างแยกในสังคมได้ นั่นคือ การพิจารณาด้วยสติปัญญาอย่างถ่องแท้ (โยนิโสมนสิการ) ให้รู้เท่าทันความคิดเห็นและจำแนกความคิดเห็นเหล่านั้นตามพุทธอธิปไตย 3 ประการ เมื่อทราบความคิดเห็นจัดอยู่ในพุทธอธิปไตยข้อใด ให้ใช้หลักธรรมเหล่านี้ปรับความคิดเห็น โดยบุคคลผู้เป็นอัตตาธิปไตย (อัตตาธิปไตย) พึงใช้สติให้มาก บุคคลผู้เป็นโลกาธิปไตย (โลกาธิปไตย) พึงมีปัญญาครองตนและรู้พินิจ บุคคลผู้เป็นธรรมาธิปไตย (ธรรมาธิปไตย) พึงประพฤติให้ถูกหลักธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2548: 107) การประพฤติตามหลักธรรมที่ว่า ก็คือมีศีล 5 เป็นหลักธรรมเบื้องต้น ละเว้นการทำชั่วและตั้งมั่นอยู่ในกายสุจริต วาจา

สุจริต ใจสุจริต หากคนไทยสามารถประพฤติปฏิบัติตามแนวทางแห่งสันติดังกล่าวมา แม้ว่าคนไทยจำนวน 64,623,000 คน จะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไปมากมาย ไม่ว่าความคิดเหล่านั้นจะเป็นความคิดที่เป็นอัตตาธิปไตย ธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยก็ตาม หากยึดมั่นเดินตามแนวทางแห่งหลักธรรมเหล่านี้ ความคิดเห็นต่างกันของคนในประเทศชาติจะสามารถนำมาช่วยพัฒนาประเทศชาติให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองเท่าเทียมอารยธรรมประเทศอื่นได้ และที่สำคัญที่สุดความคิดเห็นต่างเหล่านี้จะไม่กลายเป็นเครื่องมือในการประหัตประหารฆ่ากันและทำความเสียหายทำลายประเทศชาติเหมือนในปัจจุบัน

สรุป

พุทธอธิปไตย 3 เป็นหลักคำสอนที่สำคัญที่สะท้อนให้เห็นความแตกต่างของคนในสังคม โดยเฉพาะทางด้านรัฐศาสตร์หรือการเมืองการปกครอง เนื่องจากการเป็นหลักธรรมที่เป็นอภิปรัชญา คือ ไม่ประกอบด้วยกาลหมายความว่า พุทธอธิปไตยสามารถประยุกต์ใช้และแก้ปัญหาในสังคมได้ทุกยุคสมัย เพราะเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ อัตตาธิปไตยมีลักษณะเป็นแนวคิดแบบเผด็จการ

โลกาธิปไตยมีลักษณะเป็นแนวคิดแบบประชาธิปไตยเสียงข้างมาก ทั้งสองแบบเป็นแนวคิดการปกครองที่อยู่คนละขั้ว แต่มีธรรมาธิปไตยที่มีลักษณะประนีประนอมแนวคิดทั้งสองเข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตาม แนวคิดพุทธธิปไตยก็สะท้อนให้เห็นความจริงที่ว่าสังคมไทยยังมีความเชื่อและการปฏิบัติตามอธิปไตยทั้งสามนี้อยู่ ซึ่งเป็นความเชื่อและการปฏิบัติที่นำไปสู่ความเห็น

แตกต่างและแตกแยกในสังคม โดยภาพรวมแล้ว ความแตกต่างเหล่านี้มีสาเหตุหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นมองในทางจิตวิทยาหรือพระพุทธศาสนา จะพบว่า สาเหตุหลักมี 2 ประการ คือ สาเหตุภายในและภายนอก โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่สะท้อนความแตกต่างด้านภายในอย่างชัดเจนในเรื่องของปัญญา 3 จริต 6 และมานะ 9

บรรณานุกรม

- กฤษณา ศักดิ์ศรี. (2534). *จิตวิทยาการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: บำรุงสาสน.
- กันยา สุวรรณแสง. (2538). *จิตวิทยาทั่วไป General Psychology*. กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา.
- กาญจนา นาคสกุล. (2548). *พจนานุกรมไทย – เขมร*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ. (2547). *จิตวิทยาทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ธรรมศาสตร์.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2540). *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาสน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2542). *ธรรมนูญชีวิต A Constitution for Living*, พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- _____. (2548). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พรินตติ้ง แมส โปรดักส์.
- _____. (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิชญ์สิริ โค้วตระกูล และสุธีรา เฝ้าโกศลสิทธิ์. (2538). *จิตวิทยาทั่วไป*. กรุงเทพมหานคร: เทพรัตน์พับลิช ชิงกรุ๊ป.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11, 20, 30, 35*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รักพงษ์ ศีลธรรม. (2551). *ประชาธิปไตย*. สืบค้นเมื่อ 18 ธันวาคม 2561, จาก <http://www.pgdownload.blogspot.com/2008/10/3.html>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. สืบค้นเมื่อ 18 ธันวาคม 2561, จาก http://www.royin.go.th/dictionary/lookup_domain.php
- สุชา จันทน์เอม. (2531). *จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- Institute for Population and Social Research, Mahidol University. (2013). *Mahidol Population Gazette*. Retrieved 19 May 2013, from <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/ipsr/Contents/Documents/Gazette/Gazette2013EN.pdf>